

TUDNAK A GÉPEK (IRODALMAT) OLVASNI?*

MIKE KESTEMONT

University of Antwerp Department of Literature

mike.kestemont@uantwerp.be

ORCID 0000 0003 3590 693X

LUC HERMAN

University of Antwerp Department of Literature

luc.herman@uantwerpen.be

ORCID 0000 0001 6013 2900

Can Machines Read (Literature)?

In this essay, we reflect on distant reading as one of the various takes on reading that currently prevail in literary scholarship as well as the teaching of literature. We focus on three concepts of reading which for various reasons can be considered inter-related: close reading, surface reading and distant reading. We offer a theoretical treatment of distant reading and demonstrate why it is closely related to the concept of machine reading (part of artificial intelligence). Throughout, we focus on the role of the individual reader in all this and argue that Digital Literary Studies have much to gain from paying closer attention to the so-called “natural” reading process of individual humans.

Keywords: Digital Literary Studies, close reading, surface reading, distant reading, machine reading

* Az eredeti holland szöveg a *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* [2019] tematikus számában jelent meg. Angol változata, amelyből jelen fordítás készült: M. KESTEMONT and Luc HERMAN, „Can Machines Read (Literature)?”, *Umanistica Digitale* 5 (2019): 1–12, <https://doi.org/10.6092/issn.2532-8816/8511>. A tipográfiai kiemeléseket helyenként módosítottuk a folyóiratunk szabványához igazítva. A magyarban nem bevett terminológiai kifejezéseket angolul is megadtuk – *A szerk.*

■ Bevezetés

Az *Oxford Handbook of Reading* (az *Oxford Library of Psychology* sorozat része) számára az olvasás meghatározása egyáltalán nem okoz nehézséget. A kötet pszichológus szerzőinek az olvasás nem más, mint „a saját út megtalálása a szövegben.”¹ Vizsgálják a szemmozgást, a vizuális szöfelismerést, a hang vagy a fonológia néma olvasásban betöltött szerepét és a nyelvtani szerkezetek feldolgozását. A *Models of Discourse Comprehension* (A szövegértés modelljei) című fejezetben Edward J. O’ Brien és Anne E. Cook a szöveg reprezentációjának két szintjét különbözteti meg: a „szöveg-alapot” [text-base], amelyre „általában úgy tekintünk, mint összefüggő állításokra,” és a „helyzetmodellt” [situation model], amely tartalmazza „a szövegben explicit módon közölt információkat, valamint a szöveg szándékolt jelentéséhez kiegészítőül tartalmazza az olvasó általános világismeretéből származó információkat is.”² A koherens helyzetmodell „a sikeres szövegértés minimális feltétele.” Kifejlesztése az olvasó feladata, ami a memória működésén keresztül tanulmányozható – ennyi az egész. Valóban nem szükséges tovább morfondírozni, ha a kutatás célja csupán az olvasástanítás fejlesztése, amelynek öt részből kettőt szentel a kézikönyv.

Az *Oxford Handbook of Reading* pszichológusai ugyanakkor nem vizsgálják közelebbről az irodalom olvasását, amely saját elméletekkel rukkolt elő. A digitális forradalom eredményeként az irodalom olvasásának a teóriája egyértelműen meghaladta a kézikönyvben empirikusan leírt humán olvasói tevékenységet. A digitális bölcsészet [Digital Humanities, DH] térhódítása az irodalomtudományon belül ugyancsak felgyorsult. Míg 2003-ban Stephen Ramsay még azt nehezményezte, hogy „a számítógépes bölcsészek képtelenek betörni az irodalomtudomány fősodrába”³ 2014-ben Adam Kirsch egy sokak által megosztott, ugyanakkor ellentmondásos blogbejegyzésében arra figyelmeztetett, hogy a DH „növekvő iparága” máris egész angol tanszékek felett veszi át a hatalmat, hacsak el nem söpri őket teljesen.⁴ Habár Kirsch meglehetősen túlzó nézeteit az online blogvilág erősen kritizálta, tagadhatatlan, hogy a digitális bölcsészet nagy lendületet kapott a humán tudományok, azon belül is az irodalomtudományok területén.

A *távoli olvasás* [distant reading] rendkívül népszerű megnevezéssé vált a digitális irodalomtudományban. Időnként a kifejezés alatt az egész szakterületet értik. E kulcsfontosságú fogalom elméletét a DH-n belül sajnos alig dolgozták fel mélyrehatóan.

¹ Alexander POLLATSEK és Rebecca TREIMAN, „The Oxford Handbook of Reading: Setting the Stage”, in Alexander POLLATSEK és Rebecca TREIMAN szerk., *The Oxford Handbook of Reading*, 3–9 (Oxford: Oxford University Press, 2015), 7.

² Edward J. O’BRIEN és Anne E. COOK, „Models of Discourse Comprehension”, in *The Oxford Handbook of Reading*, 217–231, 207–218.

³ Stephen RAMSAY, „Reconceiving Text Analysis: Toward an Algorithmic Criticism”, *Literary and Linguistic Computing* 18, 2. sz. (2003): 167–174, 167.

⁴ Adam KIRSCH, „Technology is Taking Over English Departments”, *The New Republic*, 2014. május 2., <https://newrepublic.com/article/117428/limits-digital-humanities-adam-kirsch>.

A DH továbbra is erősen gyakorlatorientált terület, s az egyes tanulmányok szándékosan kerülnek az elméletalkotást vagy az önreflexiót, amit Bauer helytelenít.⁵ Ennek eredménye, hogy egyre nagyobb szakadék tátong a mai digitális irodalomtudomány kutatási gyakorlata, valamint a hagyományosabb irodalomtudomány és -kritika között. Ebben a dolgozatban a távoli olvasásról mint az irodalomtudományban és az irodalomoktatásban jelenleg meghatározó különféle olvasási felfogások egyikéről értekezünk. Az alábbiakban az olvasás három, egymással összefüggő fogalmát tárgyaljuk: a szoros olvasást [close reading], a felszíni olvasást [surface reading] és a távoli olvasást. Ez utóbbit egyre inkább a *mesterséges* olvasás [artificial reading] – azaz egy mesterséges intelligencia ágens által végzett olvasás – egyik formájának tekinthetjük, ami nyilvánvalóan kérdéseket vet fel az egyéni, emberi olvasók olvasási folyamatát – a „természetesnek” nevezhető olvasási folyamatot – érintő analógiákkal és eltérésekkel kapcsolatban.

Az olvasó szerepét középpontba helyezve rámutatunk a túlzott leegyszerűsítés veszélyeire: amikor például a kutatók leírás helyett olyan egyszerű ellentétpárok használatával jellemzik az olvasási módokat, mint a közeli *versus* távoli olvasás, alaposabb vizsgálat után kiderül, hogy ezek az egyszerű ellentétpárok nem is olyan egyértelműek, mint gondolnánk. A tanulmány végén rámutatunk a mai digitális irodalomtudományban az olvasót érintő elméleti megfontolások viszonylagos hiányára, ami szöges ellentétben áll az elmúlt ötven év különböző kognitív megközelítéseinek irodalomkritikai népszerűségével, a 60-as és 70-es évek recepcióesztétikájától⁶ a regényolvasás kortárs neurobiológiai vizsgálatáig.⁷

Szoros olvasás

A szoros olvasás fogalma ma is világszerte központi szerepet játszik az irodalomtanításban. A szoros olvasást I. A. Richards és William Empson munkásságára támaszkodva az 1940-es és 50-es években az amerikai újkritikusok fejlesztették ki és tették népszerűvé. A szoros olvasás alapvetően erősen szövegközpontú: minden az irodalmi szöveg formai részleteinek megfigyeléséről szól. A szöveget tisztelő és annak alapos feltárására törekvő szemlélet nélkül a helyes értelmezés lehetetlen – legalábbis ennek a megközelítésmódnak az alkalmazói szerint. Bár e módszer néhány általános megállapításhoz is vezetett (pl. az irodalmi szöveg alapvető többértelműségével kapcsolatban, ami gyakran a metaforahasználatból ered), ne feledjük, hogy a szoros olvasás

⁵ Jean BAUER, „Who You Calling Untheoretical?”, *Journal of Digital Humanities* 1, 1. sz. (2011): <http://journalofdigitalhumanities.org/1-1/who-you-calling-untheoretical-by-jean-bauer/>.

⁶ Jane P. TOMPKINS, „An Introduction to Reader-Response Criticism,” in TOMPKINS, *Reader-Response Criticism: From Formalism to Post-Structuralism*, ix–xxvi (Baltimore: Johns Hopkins University Press. 1980).

⁷ Arthur JACOBS, „Neurocognitive Poetics: Methods and Models for Investigating the Neuronal and Cognitive-Affective Bases of Literature Reception,” *Frontiers in Human Neuroscience* 9 (2015): 1–22.

lényegében csak *példaadás* útján tanítható, mivel viszonylag kevés olyan felfedező eljárást kínál, amely segíthetné az olvasási stratégiák átvitelét egyik szövegről a másikra. Ez azonban nem volt akadály annak, hogy e fogalom az irodalmi szövegek türelmes feltárásának fedőfogalmaként váljék dominánssá, és úgy tűnik, az irodalmi kurzusokon tanítható készségek közül továbbra is ez a legfontosabb. Ahogy Rita Felski a *Uses of Literature* című nagy hatású monográfiájában fogalmaz: „számos irodalomtudós hallgatólagosan afféle felségjelzéseként tekint a szoros olvasás gyakorlatára, mint amely végső soron megkülönbözteti őket a szociológiában vagy a történelemben dolgozó hasonszórú kollégáiktól.”⁸

Ha az értelmező olvasás előnyös bemutatására van szükség, a szoros olvasás továbbra is népszerű, különösen az Egyesült Államokban. Ez a megközelítés a szöveg irodalmisága iránti alapvető érdeklődést fejezi ki, és mint ilyen, máig meghatározza a kereteket; annak ellenére, hogy manapság már az amerikai irodalomórákon – s különösen egyetemi szinten – ideológiai és etikai szempontból logikusabb megközelítésmódot várnak el. A szoros olvasás népszerűsége túlmutat ezen a viszonylag problémamentes közegen. Jó példa erre az orvostudomány területe. A narrativista fordulat után⁹ a strukturalista narratológia igyekezett az irodalmi elbeszéléseken túlra tágítani a látókörét. Ugyanakkor más tudományok a narratológiához fordultak olyan eszközökért, melyekkel a saját területükön jelenlévő narratívákat elemezhetik. A narratív medicina a betegek történeteivel foglalkozik. A betegtételekkel kapcsolatos megközelítés leírásához a narratív medicina kutatói a tulajdonképpeni narratológia fogalmi apparátusán is túlléptek, és arra jutottak, hogy valójában a szoros olvasás egyes formái érdeklik őket. *The Principles and Practices of Narrative Medicine* című könyvében Rita Charon a szoros olvasást diszciplínája „jellemző módszerének” nevezi,¹⁰ melynek lényege a „figyelmes és pontos hallgatás a klinikai ellátás során.”¹¹ Bár a módszertan hatásaira látszólag továbbra is nehezen talál magyarázatot („Számos rejtélyes folyamat megy végbe a szoros olvasás során”¹²), és a figyelme fókuszában álló elemek (idő, tér, hang és metafora) meglehetősen konvencionálisak, a Charon és munkatársai által írt könyv azt a határozott meggyőződést sugallja, hogy a szoros olvasás modellje tökéletesen alátámasztja a narratív medicina elveit: „1. cselekvés a társadalmi igazságosság érdekében, 2. diszciplináris fegyelem, 3. inkluzivitás, 4. a kétértelműség toleranciája, 5. részvételen alapuló, nem hierarchikus módszerek.”¹³ Ez a könyv is tökéletesen szemlélteti azt az etikai törekvést, amely a szoros olvasás jelenlegi

⁸ Rita FELSKI, *Uses of Literature* (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2008), 52.

⁹ Martin KREISWIRT, „Trusting the Tale: The Narrativist Turn in the Human Sciences”, *New Literary History* 23, 3. sz. (1992): 629–657.

¹⁰ Rita CHARON et al., *The Principles and Practice of Narrative Medicine* (Oxford: Oxford University Press, 2017), 157.

¹¹ Uo.

¹² Uo., 170.

¹³ Uo., 172.

alkalmazásával együtt jár, különösen az irodalomkurzusokon. Amit a tanár a gondos elemzéssel végső soron megtanít, az talán nem is annyira az irodalmi részletek iránti fogékonyság, mint inkább az a képesség, hogy értéket találjunk, miközben tiszteletben tartjuk mind a szöveget, mind a közösséget, amelyben a szöveget olvassuk.

Felszíni olvasás

A *felszíni olvasás* azon irodalomolvasási módszerek domináns gyűjtőfogalmává vált, amelyek már nem keresik a szövegek másodlagos jelentését. Meglehet, hogy a szoros olvasás, mint azt fentebb láttuk, etikai törekvéssé alakult, azonban minden kétséget kizáróan továbbra is az az elsődleges feladata, hogy az elsőre nem nyilvánvaló jelentést feltárja (jellemzően úgy, hogy a formára koncentrálnak). A Marxtól származó és a posztmarxista módszerek is hasonlóképpen elsősorban arra törekszenek, hogy bármilyen irodalmi szövegben felleljék annak ideológiai vonatkozásait. Míg a szoros olvasás a forma által meghatározott irodalmiság iránti érdeklődésből fakad, a (poszt) marxista olvasás pedig egy sajátos világnézetből, mindkettő a „szimptomatikus olvasás” [„symptomatic reading”]¹⁴ példájának tekinthető. Mindkettő jelek, nyomok után kutat, melyek *valóban* ott vannak a szövegben. Ez lehet egy konkrét metaforatípus vagy az úr–szolga viszonyát sejtető, rejtett jel. Bár a (poszt)marxista, (poszt)feminista és queer kritikusok a maga eredeti formájában jogosan bírálhatták a szoros olvasást az elitizmusa miatt, ezek az olvasási módok szintén mind a felszín alatti kutatással keresik a szöveg értelmét. A felszíni olvasás fogalmát Sharon Marcus alkotta meg *Between Women: Friendship, Desire, and Marriage in Victorian England*¹⁵ című könyvében, majd Marcus és Stephen M. Best a *Representations* című folyóirat 2009-es különszámának bevezetőjében gondolta tovább. Eszerint a felszíni olvasás kevésbé ambiciózus, és arra koncentrálnak, „ami nyilvánvaló, tapasztalható és megfigyelhető a szövegekben.”¹⁶ Jeffrey J. Williams megfogalmazásában: „a kritikus már nem olyan, mint a nyomozó, aki nem bízik a gyanúsítottban; hanem társadalomtudós, aki leírja a szöveg nyilvánvaló állításait.”¹⁷

Best és Marcus a marxista kritikust, Fredric Jamesont tekinti a szimptomatikus olvasás bajnokának, aki támadja a „gyenge, leíró, empirikus és ideológiailag bűnrészes olvasókat”, mert elmulasztják „átírni a narratívát a nagy elbeszélés kódjává, leleplezni, hogy valójában ideológia: valós ellentmondások képzeletbeli megoldása.”¹⁸

¹⁴ Stephen BEST és Sharon MARCUS, „Surface Reading: An Introduction,” in Stephen BEST és Sharon MARCUS szerk., „*The Way We Read Now*”, *Representations* 108/1, 1–21 (University of California Press, 2009), 3–9.

¹⁵ Sharon MARCUS, *Between Women: Friendship, Desire, and Marriage in Victorian England* (Princeton: Princeton University Press, 2007).

¹⁶ David DAMROSCH, *What is World Literature?* (Princeton: Princeton University Press, 2003).

¹⁷ Jeffrey J. WILLIAMS, „The New Modesty in Literary Criticism,” *The Chronicle of Higher Education*, 2015. január 5., <https://www.chronicle.com/article/The-New-Modesty-in-Literary/150993>.

¹⁸ BEST és MARCUS, „Surface Reading”, 5.

Azzal érvelnek, hogy a szöveg felszíne önmagában is tanulmányozható, anélkül, hogy az szükségszerűen ideológiai vitákhoz vezetne – ami egy Jameson-féle marxista értelmiségi szemében a legsúlyosabb bűn. „A felszín olyan dolog, ami kiköveteli, hogy szemügyre vegyük, s nem olyan, amin meg kell tanulnunk keresztüllátni.”¹⁹ A *felszín*nek sok jelentése van. Utalhat a könyv vagy az olvasási folyamat materialista mivoltára. Ebben hasonlít az új- vagy materialista filológia koncepciójához, mely a recepcióesztétika kézzelfogható nyomaira összpontosít.²⁰ A kifejezés vonatkozhat továbbá „az irodalmi nyelv bonyolult verbális szerkezetére”²¹ is, ami Best és Marcus szerint óvatos visszafordulás az újkritikához, de meglepő módon megfélekednek arról, hogy az újkritikusok nemigen fogták vissza magukat a jelentés keresésekor. Végül a *felszín* tekinthető a jelentésadás megtagadásának; a Susan Sontag-féle „olvasás erotikájának” (1966) eredményeként „megnyilvánulhat a szövegre való odafigyelésben, vagy az arra adott érzelmi reakciókban.”²²

Best és Marcus további három típust ad hozzá a „felszíni olvasási módhoz”.²³ A tudósok „a kritikai elemzés során a felszínnek szentelik a figyelmüket” ahelyett, hogy elméleteket alkalmaznának. „A mélység” más szóval „folytonos a felülettel, így az immanencia eredménye.” A tudósok úgy is tekinthetnek a *felszín*re, mint „arra a területre, ahol az intra- és intertextuális mintázatok találkoznak.” Best és Marcus szerint e gyakorlat legszemléletesebb példájának a narratológiának kell lennie, mert állítólag úgy keres mintázatokat, hogy nem kapcsolja hozzá elválaszthatatlanul az értelmezést. Amint fentebb bemutattuk, a narratológia ezen alapvető célkitűzése olyan eszköztárhoz vezetett, amely világszerte segíti az értelmezést az irodalomóránkon. Úgy tűnik tehát, hogy a narratológia nem ad rá választ, hol végződik a felszín és hol kezdődik a mélység. Végül Best és Marcus a *felszín* alatt a szöveg „szó szerinti” jelentését érti. A jelenlétnek nem kell hiányt feltételeznie (mint a *szimptomatikus olvasás* estében), és az állításnak sem kell tagadást feltételeznie. Az *In Between Women: Friendship, Desire, and Marriage in Victorian England* című művében Marcus például rámutat, hogy a viktoriánus regényekben a nők barátsága nem szűnik meg az udvarlói cselekményszállal (ahogy azt a *szimptomatikus olvasó* gondolná), hanem továbbra is központi szerepet játszik abban, amit a szöveg közvetít.

A *felszíni olvasás* mindezen típusaiban egyértelműen közös a *szimptomatikus olvasással* szembeni averzió, bár a kettő közötti különbség esetenként nem is olyan egyértelmű. Még lényegesebb, hogy a *felszíni olvasás* paradox módon felülemelkedik azon, amiért a *szimptomatikus olvasást*, az „ellenfelét” elítéli. Best és Marcus tisztában

¹⁹ Uo., 9.

²⁰ S. NICHOLS, „Why material philology? Some thoughts”, *Zeitschrift für deutsche Philologie* 116: Sonderheft (1997): 10–30.

²¹ Stephen RAMSAY, *Reading Machines: Toward an Algorithmic Criticism* (Urbana: University of Illinois Press, 2012).

²² BEST és MARCUS, „Surface Reading”, 10.

²³ Uo., 11.

van azzal, hogy a „felszíni olvasás, amely a szöveg akkurátus leírására törekszik, könnyen tűnhet apolitikusnak: túlságosan hajlamosnak arra, hogy mindent úgy fogadjon el, ahogy van.”²⁴ Visszatérnek egy olyan etikai állásponthez, amelyhez hasonlóval a szoros olvasás kortárs változatainál már találkoztunk: „Vissza akarjuk hozni ebből a hagyományból a szövegben való elmélyülés fontosságát [...], mert tudjuk, hogy a műalkotásra való odafigyelés önmagában egyfajta szabadság.”²⁵ A felszínre irányuló fokozott figyelem révén az olvasó túlléphet a helyzetéből fakadó kényszeren és korlátokon, ezáltal olyan szellemi szintre juthat, amely „éppoly értékes, ha nem is olyan magas”, mint az, amelyik a *szimptomatikus olvasás* „demisztifikáló munkájának” az eredménye.²⁶ Ebből a szempontból a *felszíni olvasás* a szoros olvasás egy olyan formája, amelyből hiányzik az értelmezés égető vágya.

Távoli olvasás

A távoli olvasás kifejezést Franco Moretti a *New Left Review* brit folyóiratban, 2000-ben megjelent, majd a *Distant Reading*²⁷ című gyűjteményben kiadott (és lényegre törően kommentált), nagy jelentőségű cikksorozatában használta először. A fogalom bevezetésének háttérében ott kell látnunk Moretti, a marxista gondolkodó érdeklődését az összehasonlító irodalom iránt, s különösen a világirodalommal kapcsolatos nagyszabású elképzelését, amely az elmúlt években egyre szélesebb körben terjedt el.²⁸ *Conjectures on World Literature* című tanulmányában Moretti tipikus komparatista elvárást fogalmaz meg az irodalom átfogóbb tanulmányozása érdekében, amely túllép a kötelező, jól ismert (általában angol nyelvű) szerzők által írt kánonon, és kiterjed arra, amit Margaret Cohen a „nagy olvasatlan”-nak [„great unread”] nevezett.²⁹ Ennek a célnak az eléréséhez, vagy akár csak megközelítéséhez, Moretti szerint nem megoldás, ha egyszerűen csak többet olvasunk. Ehelyett olyan megközelítést javasol, amelyben *másodkézből* olvasunk: a tudósok mernek mások kutatásaira támaszkodni, anélkül, hogy ők maguk egyetlen sort is olvastak volna a szövegből.³⁰ Moretti állítása szerint csakis egy ilyen lavinaszerű – talán bizonyos szempontból parazitaszerű – olvasásáradat teszi lehetővé, hogy a világirodalmat olyan léptékben tanulmányozhassuk, amelyet megérdemel.

Moretti hangsúlyozza, hogy e lépték növelése következményekkel jár: minél többet olvasunk, annál sekélyesebbé kell válnia az olvasásunknak. „A törekvés immáron

²⁴ Uo., 16.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo., 17.

²⁷ Franco MORETTI, *Distant Reading* (London: Verso, 2013).

²⁸ Vö. DAMROSCH, *What is World Literature?*

²⁹ Margaret COHEN, *The Sentimental Education of the Novel* (Princeton: Princeton University Press, 1999), 23.

³⁰ Franco MORETTI, „Conjectures on World Literature”, *New Left Review* 1, január–február (2000): 54–68, 57.

egyenesen arányos a szövegtől való távolsággal: minél ambiciózusabb a vállalás, annál nagyobbak kell lennie a távolságnak.³¹ Így a távolság a terjedelem függvénye lesz, és negatívan korrelál vele. Moretti ezt a törekvést élesen szembeállítja a szoros olvasás gyakorlatával: „az a probléma a szoros olvasással (minden formájában, az újkritikusoktól a dekonstrukcionistaig), hogy szükségszerűen nagyon kicsi kánonra támaszkodik.”³² Moretti szerint a szoros olvasás „teológiai gyakorlatozás: nagyon kevés, nagyon komolyan vett szöveg nagyon tiszteletteljes kezelése.”³³ Emiatt nem tartja alkalmasnak a világirodalom átfogóbb, pláne nem teljes körű tanulmányozására. A fenti, szoros olvasásról szóló részben leírt tendenciával összhangban Moretti nem korlátozza kritikáját a tradicionális, újkritikusok által gyakorolt *szoros olvasásra*, sőt, a kifejezést általában minden figyelmes és kitartó olvasásmódra kiterjeszti (vö. *közvetlen szövegolvasás [direct textual reading]*). Talán érdemes hangsúlyozni, hogy Moretti itt bizonyos mértékig (és valószínűleg retorikai okokból) a szoros olvasás – s így a hagyományos irodalomkritika – kissé túlzó karikatúráját rajzolja meg.

A *Conjectures on World Literature* című alapvető esszéjében a távoli olvasást elsősorban *negatív* módon definiálja, mint amely az irodalmi művek elemzése során *mellőzi a közvetlen szövegolvasást*. Ez a nézőpont az irodalomteoretikus Matthew Kirschenbaum által használt *nem-olvasás [not-reading]* kifejezésben is megnyilatkozik.³⁴ Ő Martin Muellertől kölcsönözte a terminust, aki rámutatott, hogy a *nem-olvasás* – azaz a *távoli olvasás* – önmagában nem újdonság: „őségi módszerek léteznek erre, egyik használhatóbb, mint a másik: úgy mint az áttekintő olvasás vagy a szöveg átfutása, az irodalomjegyzék elolvasása, illetve annak elfogadása, amit valaki más mond vagy ír az adott szövegről. A »nem-olvasás« módszertana éppen olyan fontos, mint az olvasásé.”³⁵

Azzal, hogy Moretti nem határozta meg egyértelműen a távoli olvasás fogalmát – túl azon, hogy az a közvetlen szövegolvasás hiányát jelenti –, meghagyta a lehetőséget más tudósoknak, hogy megalkossák a saját értelmezéseiket. Köztudott, hogy a digitális bölcsészetben a „távoli olvasás” koncepciója gyorsan népszerűvé vált. A digitális bölcsészetben már létező részterületek – mint például a számítógépes stilisztika [*stilometria* – A szerk.] – hamar használni kezdték a fogalmat saját tevékenységükre. Úgy tűnik, ez a fogalom fokozatosan fel is váltja az olyan alternatívákat, mint az „*algoritmikus kritika*” [„*algorithmic criticism*”].³⁶ Nem túlzás azt állítani, hogy sok DH-tanulmány meglehetősen szlogenszerűen, sőt, sekélyesen használta a kifejezést, kevés elméleti megalapozottsággal vagy a kifejezés használatának körülményeire irányuló reflektáltsággal. Ez nem feltétlenül elítélendő dolog, hiszen sok

³¹ Uo.

³² Uo.

³³ Uo.

³⁴ M. G. KIRSCHENBAUM, „The Remaking of Reading: Data Mining and the Digital Humanities”, in *The National Science Foundation Symposium on Next Generation of Data Mining and Cyber Enabled Discovery for Innovation* (Baltimore, MD: 2007).

³⁵ Uo. Muellert idézi.

³⁶ RAMSAY, *Reading Machines*.

digitális bölcsész anekdotikusan meg is fogalmazta, hogy felszabadítónak érezte a DH gyakorlatorientált közegét, mely megszabadította az elmélet bilincseitől, sőt, megfélemlítő erejétől.³⁷ A DH-ban a távoli olvasás kifejezés gyorsan gyűjtőfogalomává vált a számítógépes szövegelemzés minden formájára, ideértve nemcsak az irodalmi korpuszokat, hanem a folyóirat-archívumok korpuszait is, amelyeket általában nem tekintenek kifejezetten irodalmi jellegűnek. A forrásanyagok kiterjesztésében a DH egyértelműen az új historizmust követi.³⁸

Mindazonáltal szükséges azt is hangsúlyozni, hogy a távoli olvasás egyáltalán nem feltételezi a számítógép használatát. Más elméleti kutatók – köztük McCarty³⁹ – szintén azt hangsúlyozták, hogy a DH egyéb tulajdonságai sokkal jellemzőbbek, mint maga a számítógép-használat. Tulajdonképpen a DH számos eljárására igaz, hogy elméletileg manuálisan is elvégezhetőek – habár ez nagyon körülményes és időigényes volna. Moretti valójában a korai esszéiben meglepő módon egyszer sem említi konkrétan a számítógépeket vagy a digitális módszereket. Moretti számára a távoli olvasás eredetileg mások olvasása alapján történő olvasást jelentett, és nem feltétlenül (pláne nem kizárólagosan) a számítógépes alkalmazások felhasználásával történő olvasást. Számára az olvasási célkitűzés *kiterjedése* fontosabb volt, mint a módszer: ez meg is magyarázza, miért írta később, hogy a *soros* olvasás [*serial reading*] kifejezést is fontolgatta.⁴⁰ Hangsúlyoznunk kell tehát, hogy a távoli olvasás kizárólagos számítógépes értelmezése csak később alakult ki.

Mesterséges olvasás

A távoli olvasás koncepciójával Moretti lényegében olyan kétszintű olvasási folyamatot fogalmazott meg, melyben a „másodlagos”, „parazita” szövegolvasást ugyanazon szövegek „elsődleges,” valójában nem általunk végzett olvasására alapozzuk. Az elsődleges olvasási szakaszt jelenleg kétféleképpen értelmezik attól függően, hogy a *másodlagos* olvasás min alapul: (a) más emberek közvetítése révén vagy (b) számítógépes szövegelemzésből származó eredményeken. A nemzetközi digitálisbölcsész-konferenciák absztraktfüzeteit átlapozgatva is az látszik, hogy a (b) népszerűbb, mint az (a). A távoli olvasás azonban mindkét esetben kétszintű folyamat, ahol a másodlagos olvasás egy elsődleges olvasási folyamat „modelljétől” függ (szimuláció, approximáció stb.⁴¹); akár számítógépes, akár nem.

Az elsődleges olvasás két értelmezése elsősorban abban különbözik, hogy az egyikben van humán szereplő, a másikban nincs. Egy másik terminológiatípus – amely azt

³⁷ Jonathan CULLER, *Literary Theory: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 1997), 15.

³⁸ Vö. Stephen GREENBLATT, *Renaissance Self-Fashioning* (Chicago: University of Chicago Press, 1980).

³⁹ Willard MCCARTHY, *Humanities Computing* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2005).

⁴⁰ MORETTI, *Distant Reading*, 44.

⁴¹ Vö. Willard MCCARTY, „Modelling: A Study in Words and Meanings”, in Susan SCHREIBMAN, Ray SIEMENS és John UNSWORTH szerk., *A Companion to Digital Humanities*, 254–270 (Oxford: Blackwell, 2004).

a különbséget ragadja meg, hogy ki végzi a távoli olvasás során az elsődleges olvasást –, megkülönböztet (a) *természetes*, emberi olvasót és (b) *mesterséges*, számítógépes olvasót. (A *természetes* jelzót itt a számítógépes nyelvészetben használt *természetes nyelvi feldolgozás* kifejezéssel analóg módon használjuk, hogy ne lehessen összekeverni többek között a programozási nyelvekkel. Hasonlóképpen a *mesterséges* kifejezést abban az értelemben használjuk, ahogyan a közismert *mesterséges intelligencia* kifejezésben.) A (b) definíciója nyilván az információszerzés szempontjából érdekes, mert (b) esetben számítógéppel helyettesítjük az (a) elsődleges olvasásban jelen lévő humán szereplőt. Az implicit feltételezés tehát az, hogy valamilyen algoritmikus eljárás képes az emberi olvasásélmény használható modelljét nyújtani: azaz a mesterséges olvasás a mesterséges intelligencia egy formája.

Russell és Norvig a mesterséges intelligenciáról (MI) szóló klasszikus tankönyvük első fejezetében⁴² egy négy szintű tipológiát javasol az MI kutatási céljainak meghatározására (alább ennek egy részletét mutatjuk be). Ezek a meghatározások két tengely mentén változnak:

1. táblázat. A mesterséges intelligencia meghatározásai két tengely mentén – Russell és Norvig

	Humán	Racionális
Gondolkodás	Emberként gondolkodó rendszerek.	Racionálisan gondolkodó rendszerek.
Cselekvés	Emberként cselekvő rendszerek.	Racionálisan cselekvő rendszerek.

Hova illeszkedik ebben a tipológiában a távoli olvasás? A fenti táblázatban látható gondolkodás és cselekvés közti ellentét nem igazán tűnik az emberi olvasásra alkalmazhatónak. Az irodalomtudósok – különösen a recepcióesztétika elterjedése óta – látszólag konszenzusra jutottak abban, hogy az olvasás folyamatában az olvasó az értelmezés révén szükségszerűen aktív szerepet játszik. Az értelmezés egyértelműen gondolkodást igényel, de hogy az olvasó részéről jár-e minimális mértékű szándékos *cselekvéssel* is, az már sokkal kevésbé világos. A *Humán* és *Racionális* elnevezésű oszlopok közötti ellentét azonban érdekesebb. A szerzők szerint a „bal oldali meghatározások az *emberi* teljesítmény szempontjából mérik a sikert, míg a jobb oldalon lévők az intelligencia *ideális* elgondolásához képest – ezt nevezzük mi racionálisnak. Egy rendszer akkor racionális, ha helyesen cselekszik.”⁴³

Egy pillanatra tekintsünk úgy a mesterséges olvasásra, mint az általános mesterséges intelligencia egyik alapvető elemére. Elméletileg teljesen logikus, hogy a tökéletes mesterséges intelligencia magába foglalja a gép azon képességét, hogy irodalmi szövegeket olvasson, értelmezzen és értekezzen róluk.⁴⁴ Feltehetjük tehát azt a naiv

⁴² Stuart RUSSELL és Peter NORVIG, *Artificial Intelligence: A Modern Approach* (Edinburgh: Pearson, 1995), 4–5.

⁴³ Uo., 5.

⁴⁴ Vö. Alan M. TURING, „Computing Machinery and Intelligence”, *Mind* 49 (1950): 433–460.

kérdést, hogy a fenti definíció tükrében melyik modellező funkciót kell előnyben részesíteni. Azt akarjuk, hogy a számítógépek úgy olvassanak, mint az emberek, és egyes valóban létező olvasók viselkedését modellezzék? Vagy a gép képességeit az intelligencia *ideális* eszméjéhez mérjük, azaz egy mindentudó, semleges és valószínűleg ahistorikus „racionális” olvasó képességeihez, olyanéhoz, aki mindig *helyesen* olvas? Egy ilyen „isten olvasó” [God Reader] kifejlesztésére irányuló törekvés az irodalomelmélet szempontjából megdöbbentően naivnak tűnik: számos tudós továbbra is azt állítja, hogy az egyéni olvasón kívül nincs olvasás. Így az olvasási folyamat alapvető egységisége megkérdőjelezi, hogy egyáltalán felismernénk-e az olvasásban a „tökéletes racionalitást,” ha véletlenül rábukkannánk.

Ez kérdéssé teszi, hogy valójában hol is kell elhelyeznünk a távoli olvasást az irodalomelméletben. Az *olvasás* szó használata a kifejezésben – még ha metaforikusan is – azt sugallja, hogy a távoli olvasás (Culler megfogalmazásával élve) inkább hermeneutikai, mintsem poétikai kérdés; inkább jelentés, mint forma.⁴⁵ A távoli olvasás mindennapi gyakorlatában azonban nem sok példát ismerünk arra, hogy az (egyéni) hermeneutika jelentős szerepet játszana, miként erre Martindale is rámutatott.⁴⁶

Olvások

Összefoglalásként: fentebb röviden felvázoltuk, hogyan vált az elmúlt években a távoli olvasás az (irodalmi szöveg)olvasás egyik fontos és új koncepciójává. Habár eredetileg nem annak szánták, a kifejezés jelenleg főként a mesterséges olvasást [Artificial Reading] vagy a gépi olvasást [Machine Reading] foglalja magába, hiszen az olvasók a hagyományos olvasási folyamat jelentős részét a gépre bízják. A legtöbb alkalmazásnál továbbra is elengedhetetlen marad az emberi értelmezés, de az már a számítástechnikai olvasási folyamat végén történik, a szövegkorpusz egyszerűsített modelljén, amelyet a gép nyert ki.

A mai számítástechnika korlátai jelenleg az elemzések komplexitását is limitálják: a módszerek végső soron gyakran csupán a „szószámlálás” fejlettebb formái, melyek a szövegfeldolgozás mennyiségében és gyorsaságában talán túltesznek az emberen, de hermeneutikai minőség tekintetében aligha. Klasszikus példája ennek a hírhedt *Google Books* tanulmány.⁴⁷ Habár a disztribúciós szemantikában egyre fejlettebb módszerek – és általuk valóban lenyűgöző eredmények – látnak napvilágot,⁴⁸ helytelen volna túlbecsülni azt a hermeneutikai mélységet, amelyet a gépek jelenleg

⁴⁵ CULLER, *Literary Theory*.

⁴⁶ Charles MARTINDALE, *Latin Poetry and the Judgement of Taste: An Essay in Aesthetics* (Oxford: Oxford University Press, 2004).

⁴⁷ Jean-Baptiste MICHEL et al., „Quantitative Analysis of Culture Using Millions of Digitized Books”, *Science* 331 (2011): 176–182.

⁴⁸ Vö. Ryan HEUSER, „Word Vectors in the Eighteenth Century”, in *Digital Humanities 2017: Book of Abstracts*, 2017, <https://dh2017.adho.org/abstracts/582/582.pdf>.

képesek elérni. Felületi jellegében a távoli olvasás és a felszíni olvasás hasonlít egymásra, és látszólag egyazon korszellemnek a sarjai, noha valószínűleg más-más céllal születtek. Míg a felszíni olvasók tudatosan döntenek úgy, hogy a szöveg felszínén maradnak, a távoli olvasókat a gyakorlatban egyelőre a megfelelő technika hiánya korlátozza abban, hogy a szövegek mélyebb olvasatait elkészítsék, még akkor is, ha szeretnének a szöveg szimptomatikus felszíne alá ásni. Ugyanakkor a digitális bölcsészek egyértelműen elismerik a szövegfelszín értékét. A modern stilometria például az egyszerű viszonyszavak megszámlálását gyakran mint a szöveg megismerésének kívánatos módját méltatja. John Burrows, a stilometria egyik úttörője Jane Austenra utalt híres kijelentésében: „[á]ltalánosan el nem ismert igazság, hogy az angol szépirodalmi művekkel kapcsolatos diszkussziók során úgy teszünk, mintha a rendelkezésünkre álló anyag harmada, kétötöde, fele nem is létezne.”⁴⁹

Vajon hogyan befolyásolja a *felszíni olvasás* értékét, hogy „számos terület és gyakorlat – a könyvtörténettől a távoli olvasásig – az utóbbi időben a gépi intelligencia felé fordult”?⁵⁰ Best és Marcus üdvösnek tartja ezt a fejleményt mindaddig, amíg az emberi olvasók vannak fölényben: „[n]em olyan világot képzelünk el, amelyben a számítógépek az irodalomkritikusok helyébe lépnek, de egy olyanra kíváncsiak lennénk, amelyben együtt dolgozunk a gépekkel, hogy kitágítsuk a tevékenységeink körét.”⁵¹ Más szóval a számítógépeket rá tudjuk venni, hogy a felszínre figyeljenek, de a valódi kritikai tevékenység a bölcsész tudós kezében marad. Az egzakt tudományokkal ellentétben, „amelyek azokra a folyamatokra koncentrálnak, melyek túlmutatnak azon, amit mi létrehozni vagy kontrollálni tudunk,” a kultúra tanulmányozását az „emberi tárgyak iránti érdeklődés” jellemzi; a távoli olvasáshoz hasonló gyakorlat pedig szépen illeszkedik ehhez a törekvéshez. A digitális irodalomtudománynak számos olyan alkalmazása lehetséges, mint a felszíni olvasás, ahol a szöveg felszíne egyértelműen elegendő, és a tudósok nem érzik szükségét, hogy mélyebbre ássanak.

Ha azonban a gépi olvasás nagyobb jelentőségű módozataira – vagyis a gépi olvasásra mint mesterséges intelligenciára – összpontosítunk, akkor az a kérdés, hogy mi is a végső cél. Megvalósítható vagy akár kívánatos-e a teljes mértékben racionális „isteni olvasó” kifejlesztése, vagy végső soron egy konkrét, egyedi ember tényleges olvasási szokásait akarjuk lemásolni? Általánosságban elmondható, hogy a távoli olvasás nem kapcsolódik konkrét számítógépes módszerhez, és érvényes megvalósulásának tekinthető már jó néhány szövegfeldolgozási technika, a kulturomika [culturomics]⁵² egyszerű szószámlálásától kezdve a stilometria dimenzióredukciós

⁴⁹ John Frederick BURROWS, *Computation into Criticism: A Study of Jane Austen's Novels* (Oxford: Oxford University Press, 1987), 1.

⁵⁰ BEST és MARCUS, „Surface Reading”, 17.

⁵¹ Uo.

⁵² A *kulturomika* a számítógépes lexikológia egyik részterülete, amely az emberi viselkedést és a kulturális trendeket vizsgálja digitalizált szövegek kvantitatív elemzésével. Ennek során a kutatók nagy méretű digitális archívumokat elemeznek a nyelv- és szóhasználatban tükröződő kulturális jelenségek vizsgálata céljából – *A szerk.*

technikáin át a számítógépes szemantika által kidolgozott disztribúciós módszerekig. Ha elvonatkoztatunk az egyéni különbségektől, ezek a technikák akkor is döntően szövegközpontúak: elsősorban szövegek modelljét hozzák létre (és bizonyos mértékig a megalkotójukét), nem pedig olvasói modelleket, abban az értelemben, hogy a különféle olvasók (és olvasói csoportok) egyéni reakcióinak figyelembevétele a szöveg-elemzés részét képezné.

A távoli olvasás a mai gyakorlatban főként az olvasás szituáció és kontextus nélküli formája, mivel a különböző módozatai meg sem kísérlék utánozni a tényleges emberi olvasást, amely alapvetően szituációhoz és kontextushoz kötött. A távoli olvasás egyedi – isteni – olvasásmodell, miközben az olvasó fontosságának mélyebb tudatosítása heterogén olvasási modellek sokaságát igényelné. Az egyéni olvasóval szembeni viszonylagos érdektelenség némiképp kínos a 20. század végét követően, amikor az irodalomelmélet legfontosabb meglátása éppen az olvasás általános relativitása volt: az olvasást mindig egy bizonyos egyén végzi egy bizonyos történeti közegben.

Érdekes módon az újkritikusok által gyakorolt szoros olvasás – mely paradigma ellen Moretti oly hevesen tiltakozott – a távoli olvasáshoz hasonló gyengeségektől szenvedett: erősen szövegközpontú volt, és nem ösztönözte új olvasatok létrehozását. Szó szerint példák *bemutatásával* tanították: a hiteles olvasatokat reprodukálni kellett és nem létrehozni. Ez is kontextus nélküli irodalomszemlélet volt, amely főként a hosszútávú irodalmi kánont szolgálta. A Matthew Arnoldot az újkritikusok előfutárának (és a széles értelemben vett liberális humanizmus kiváló képviselőjének) tartó Bertens szerint:

A klasszikusok Arnold számára időtlenek, miként az általuk megtestesített kultúraeszmény is. Alapvető szempontja: *a legjobb, amit a világon gondoltak és mondtak*, az minden kor és hely számára a legjobb – akár a klasszikusokban, akár későbbi írásokban található.⁵³

Úgy tűnik, sok újkritikus is inkább az isteni olvasás eszményét részesítette előnyben az emberi olvasási folyamattal szemben. Eliot számára például a költészet „mélységesen személytelen” és steril volt, megfosztva minden önéletrajzi vonatkozástól és személyes érzelemtől.⁵⁴ Bármennyit zúgolódjék is a távoli olvasás a szoros olvasás ellen – nem is szólva a kettő közötti nyilvánvaló különbségek soráról – egyértelmű, hogy a távoli olvasás (legalábbis ebben a tekintetben) meglehetősen közel áll az újkritika törekvéseihez. Ugyanakkor az olvasó iránti figyelem feltűnő hiánya érdekes lehetőséget kínál a távoli olvasás jövőendő kutatói számára.

*A fordítást az angol változathól készítette
és a holland eredetivel egybevetette:
Sasvári Anna*

⁵³ Hans BERTENS, *Literary Theory: The Basics*, 3. kiad. (London: Routledge, 2014), 7.

⁵⁴ Uo. 13–14.